

zakoni nebeskog carstva

bojan jovanović

srećne okolnosti i popuštale odbrambene snage svetajevskog roda, već i zato što je svako tumačenje dobrovoljne smrti samo jednim razlogom uvek nedovoljno.

Ne bismo smeli mimoći nekoliko tumačenja ličnosti i smrti Marine Cvetajeve koje su izrekli njoj bliski ljudi.

Pasternak:

»Marina Cvetajeva se čitavog života branila od svakodnevnih banalnosti radom, i onoga dana kad joj je izgledalo da je to nedozvoljen luksuz, opazila je haos koji je stvorila svojim stvaralaštvom, nepokretan, neobičan, nepomičan, okrenula se u užasu i, ne znajući kud da nestane u očajanju, sakrila se u najvećoj žurbi u smrt, stavivši svoju glavu u klizavu petlju kao pod jastuk.«

Erenburg:

»Sretao sam u životu mnoge pesnike i znam kako umetnik krvavo plaća svoju strast za umetnošću, ali mislim da u mojim uspomena nema tragičnijeg lika nego što je Marina Cvetajeva.«

Nadežda Mandelštam:

»Ja ne znam strašnije sudbinu od subbine Marine Cvetajeve.«

Antokolski:

»Sudbina u najvišem stepenu neobična. Zadržavajući karakter. Iza jednog i iza drugog su još šire kategorije: u sudbini Marine Cvetajeve odrazila se naša istorija, prva polovina veka, a karakter se sam iskazao u biografiji, koja se tragično prekinula. U toj međusobnoj vezi prirodno i neizbežno se definiše značenje njenog stvaralaštva, njegova živa suština.«

Brodski:

»Tragičnost njenog glasa nije došla iz biografije: taj je glas postojao pre. Biografija se samo s njim poklopila, kao da se odazvala... Biografiji nije ostalo ništa drugo nego da sledi glas, jer je glas — preticao i dogadaje...«

Baveći se pre više od dvadeset godina delom Marine Cvetajeve, kada se o njemu kod nas jedva nešto znalo i u svetu gotovo ništa štampalo, pokušala sam da sama uopštim smisao života i smrti Marine Cvetajeve, osećajući da oni prevazilaze individualnu sudbinu i znače više i šire od jednog pokušaja života i smrti govoreći na posredan način o sudbini Marine Cvetajeve u analizi pesme *Kunem se Bele Ahmaduljine*, pokušala sam da to formulisem:

»Bela Ahmaduljina je potražila smisao nesreće Marine Cvetajeve u iracionalnoj, svagdašnjoj i svugdašnjoj pretnji ljudskosti od sila mraka, od 'žutog oka u smradnom mulju'. Potražila ga je i u nužnosti i neophodnosti pesničke nesreće — tražeći i smisao nepristajanja na nju — isto toliko svagdašnjeg i svugdašnjeg. Živa Ahmaduljina još uvek to danas može. A da li je to Cvetajeva htela?»

Nepristajanje Marine Cvetajeve nije moglo biti razrešenje. Jer je svaki sledeći čin akcije značio pogoršanje. Da li je to obdarenost za pogrešan korak ili nemogućnost da se pobegne od zakona vremena u kome je živeća? Život Cvetajeve je sve više postajao nešto izdvojeno, nešto van nje, što je trebalo savladati. Ponestalo je njoj samoj kao i životu prostora za sabiranje. Možemo li prihvatiti kao odgovor Pasternakov lirsko tumačenje? Ima li odgovora uopšte? Zahvaćeni talasom totalne opstrukcije veka, skloni smo da umanjujemo značaj ovakvih bitnih činova. Moglo bi se ipak reći da je njihov smisao daleko značajniji u opštem kontekstu. Ako se život Marine Cvetajeve uklopi u globalan socijalno-istorijski plan, on dobija suštinsko tipsko značenje. Takav, proizvod je samo ovoga veka i samo jednoga tla. Verovatno bi se mogla načiniti analitička provera istorijskih i društvenih kretanja poslednjih decenija na osnovu nekoliko prenapregnuto ispoljenih života koji sadrže u sebi napetosti i esencijalne pokrete vremena. Život Marine Cvetajeve bio bi izvanredno pogodan za to. Kada se jednoga dana nađemo u normalnom položaju civilizovanih ljudi, kada svetu bude bila poznata celokupna zaostavština pesnika, kada to ne bude ograničavao ili onemogućavao krajnji politički pragmatizam, i kada duhovne vrednosti čovečanstva ne budu zavisile od trenutnih potreba dnevne politike, verujem da će život Marine Cvetajeve pokrenuti na takva razmišljanja i takve analize. Danas se moramo zaustaviti na ovome. Bez uverenja da smo izvršili dug časti.«

* Ali ipak, bilo je nečeg ovde.

Iako je od presudnog kosovskog boja 1389. godine između turske i srpske vojske proteklo više od šest vekova još uvek se ne može pouzdano odgovoriti na osnovno pitanje o ishodu ove bitke. Pitanje o pobedniku ovog boja razrešava se i mogućnošću njegovog neodlučnog ishoda. Do naučne istine nastoji se doći osporavanjem narodne tradicije u kojoj je već vekovima poznat ishod kosovskog boja. Prema ovaj tradiciji srpska vojska je na Kosovu pretrpela svoj najveći vojnički poraz koji je presudno uticao na celokupnu potonju istoriju kako srpskog tako i ostalih balkanskih naroda. Nesumnjivo je da su Turci tek kasnije ubrali plod svog učešća u ovoj bici kao svoju veliku ratnu pobedu. Nastavljajući da živi u narodu, Kosovka bitka je u ovom istorijskom kontekstu priznavanja ropstva pod Turcima saobražena zakonima narodnog predanja. Podređeno zakonima kolektivnog stvaralaštva, predanje o kosovskom boju je ocrtalo u tradiciji duboku mitsku istinu koja je prihvatana u svom manifestnom značenju i kao jedina i neosporna istorijska istina. Ispređanje istorijskog mita o boju na Kosovu bacalo je u zasenak naučnu istinu o njemu.

Dovodeći u pitanje mitsku istinu, dosadašnja istraživanja Kosovskog boja doprinela su razlučivanju njegovih mitskih od istorijskih komponenti. Rezultati ovih proučavanja osvetlili su i vrlo bitan sinkretistički aspekt srpske tradicionalne kulture u aktualizaciji njenih starih paganskih sadržaja. Novo, drugačije i kritičkije čitanje istorijskih izvora omogućilo je drugačije utemeljenje naučne istine o ishodu Kosovskog boja. U tom smislu i tumačenje tradicije i bogatog mitskog sadržaja vezanog za ovaj boj ne postavlja pitanje njihove manifestne poruke o kosovskom porazu, već smislenosti ovako saobražene poruke u kontekstu istorijske, društvene i kulturne realnosti srpskog naroda.

Istorijske činjenice potvrđuju značaj kosovskog boja kao stvarno prelomnog događaja u istoriji Srba sa odgovarajućim referencama i na sudbinu ostalih balkanskih naroda. Presudnost ove bitke potvrđuju i turski izvori. Boj na Kosovu je samo konkretizovao dramatičnu nezvesnost daljeg egzistencijalnog, kulturnog, političkog i moralnog postojanja Srba. Znaajući status srpske kulture i države pre i nakon boja možemo utvrditi njegovo objektivno značenje, ali i njegovo mitsko značenje. Uzroci i posledice bitke ostali su dovoljno jasni da i nagadanja i pretpostavke o njenom ishodu dobijaju određeni karakter. Istorijski izvori neposredno nakon bitke govore o velikoj pobedi hrišćana ili o njenom neodlučnom ishodu. I turski izvori ne pominju pobedu svoje vojske. Međutim, u narodnoj tradiciji i Srba i Turaka govori se o pobedi osmanlijske vojske.

Oslanjajući se na istorijske izvore možemo pretpostaviti ishod koji je u narodnoj tradiciji i Srba i Turaka dobio drugačiju interpretaciju. Budući da su samoidentifikacija i samodefinisanje bitne odrednice etničkog i kulturnog identiteta postavlja se i pitanje realnog značaja mitske istine potenciranog poraza Srba u kosovskom boju, odnosno značaja upravo ovakvog tradicijskog tumačenja ovog istorijskog događaja. U mitskoj transpoziciji ishoda ove bitke kao velikog poraza Srba, Kosovo je dobilo i odgovarajuće simboličko značenje koje je doprinelo utvrđivanju etničkog identiteta i etničkog pripadanja. Kosovo je postalo simbol velikog poraza i velikog žrtvovanja koje utemeljuje i njegovo sveto značenje u tradiciji srpskog naroda. Simboličko značenje kosovskog poraza uticalo je na izgrađivanje svesti o etničkoj i kulturnoj posebnosti kao jedno od najbitnijih obeležja u vekovnom diferenciranju od zavojevača.

Celokupno kosovsko predanje je sinteza narodnog osećanja i mišljenja u kome se jasno

sagledava celovito uobličena slika o čitavom jednom istorijskom periodu. Podložna određenim zakonitostima svog formiranja ova slika iskazuje pre jednu duhovnu nego li jednu istorijsku istinu. Duh istorijske istine se oslanja na pojedinačna dokumenta, pa zato i predstavlja povod imaginaciji istoričara u pokušaju rekonstrukcije celine i pružanja integralne slike. Predanje je, međutim, već samo po sebi celovito u svojoj sugeriranoj neospornoj istinitosti. Podvrgavajući analizi ovu celinu, nauka nastoji da sagleda aspekte ove istinitosti u kontekstu njene uloge u tradiciji i kulturi jedne zajednice.

Zahvatajući znatno širu društvenu, kulturnu i psihičku realnost mit je preoblikovao istorijsku istinu o ishodu Kosovskog boja. Sugestivnost mitske istine se iskazuje kao poništavanje istorije. Mit o boju je, zapravo, progutao istorijsku istinu o njegovom ishodu. Ne zasnivajući se na faktoru istorije, već na činjenicama znatno šire realnosti, mitsko poništavanje pobeđe je konačni ishod njene idealizacije u negativnoj perspektivi. Ona je bila utoliko bliža stvarnosti ukoliko je i sama ta stvarnost u vekovnom ropstvu bila osporena i dovedena u pitanje. Pretpostavku o mogućnosti drugačijeg ishoda boja, mit razvija do svoje istine kojom kazuje suštinu vekovnog ropstva srpskog naroda. Istorijska istina o boju se udaljavala srazmerna približavanju i potpunom prihvatanju mita kao adekvatnijeg načina poimanja prošlosti i života u sadašnjosti. Mitska transpozicija istorije je postala izabrana i konačna prošlost. Živo mitsko tkivo ponudilo je u svojoj simboličkoj nove poruke. Potiskivanje veza sa istorijskom realnošću »onde i tada« izvršeno je radi uspostavljanja aktuelnih veza sa realnošću »sada i ovde«. Ovaoploćen u epskoj poeziji i predanju mit je permanentno inspirisao narodnog pevača koji je uz gusle uvodio članove svoje zajednice u ritual kolektivne sanjarije istorije. Monoton, indiferentni ton ovog narodnog muzičkog instrumenta stvarao je osnovu za projekciju željene istorije o Kosovu.

Kosovo je u narodnom predanju postalo sveto mesto velikog vremenskog razmaka, koje celokupnu istoriju srpskog naroda deli na period pre i nakon bitke. Veliki broj žrtava u ovom boju ukazuje na karakter eventualne Pirove pobeđe bilo koje od zaraćenih strana. Međutim, turska vojnička premoć, društvena organizacija i novi tip feudalnog sistema relativizirali su trenutni i prolazni značaj ishoda ove bitke u kontekstu konačne ratne pobeđe. Naime, iako je, prema pomenutim izvorima, pobeđila na Kosovu, srpska vojska je ovom pobeđom izgubila jedan veliki rat. Iz perspektive stvarnih istorijskih posledica, boj na Kosovu je značio početak ukidanja realnih državnih, socijalnih i ekonomskih pretpostavki daljeg postojanja tadašnjih društvenih i kulturnih institucija.

Gubljenje državne samostalnosti i slabljenje zvaničnog crkvenog hrišćanskog uticaja imalo je za posledicu oživljavanje paganstva i vraćanje prethodnih kulturnih sadržaja i formi. Padanje pod tursku vlast prekinulo je dotadašnji istorijski kontinuitet srpske države, ali je kulturni identitet potvrđivan aktualizacijom starih paganskih kulturnih slojeva. Velika promena se, dakle, ogleda u aktualizaciji nezaboravljenih i još uvek živih paganskih predstava koje su uspostavile most kulturnog pamćenja preko prekinutog istorijskog kontinuiteta. Presudan uticaj kosovskog boja na prekid oficijelne i obnavljanje paganske narodne tradicije ogleda se i u potonjem tumačenju ove bitke čiji su uzroci, motivi, glavni tok, njeni junaci i ishod dobili dominantnu mitsku interpretaciju.

Aktualizovan paganski supstrat u tumačenju uzroka boja ocrtava u ravni sudbinskog neminovni sukob dve različite i suprotne sile. Kulturne, etičke, verske i civilizacijske oznake

sukobljenih su naglašene do antagonizma dijametralno isključivih suprotnosti. Boj je sudar dva sveta koji se u mitskoj slici iskazuje kao predodređena kosmička drama. Prema poznatom binarnom kodu mitske strukture sukobljene vojske oličavaju borbu suprotnih sila svetlosti i mraka. Atributi koji su dati vodama iskazuju ovu suprotnost u poziciji božanskog i Davolskog (nečastivog). Blagorodnom, blagochastivom otačestvu Lazaru suprotstavljen je bogomrski, zločastivi, nečastivi Murat.

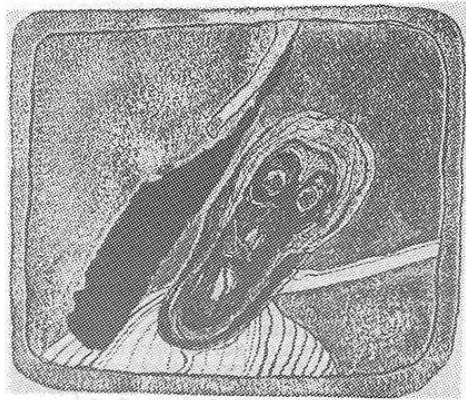
Prema mitskoj matrici junaku Milošu Obiliću suprotstavljen je izdajnik Vuk Branković. Junakom žrtvovanju kao oličenju dominantnih pozitivnih ljudskih i moralnih vrлина suprotstavljeno je izdajstvo i neverstvo. Veličanje herojstva i žigosanje izdajstva ukazuje, zapravo, na antropološki aspekt kosmičke drame i mogućnost pojedinačnog ljudskog učešća i opredeljenja u boju. Mogućnost velikog dela izražena je Miloševim junaštvom koje ostvaruje njegovo prethodno opredeljenje i ranije zadatu reč. Iako isprovocirana Lazarevom kletvom, Miloševa zakletva je zalag njegovog opredeljenja i obećanog podviga. Međutim, za razliku od Miloševog, opredeljenja Vuka Brankovića i Kneza Lazara pokazuju se, prema narodnom predanju, kao presudna za sam ishod bitke. U mitskoj interpretaciji Vukovo izdajstvo i Lazarevo opredeljenje za carstvo nebesko imaju i ključnu ulogu u opravdanju poraza kao uzroka propasti čitavog carstva.

Sudbinska predodređenost poraza, sugerirana opštim kosmološkim planom, dobija, dakle, opredeljenjima i postupcima pomenutih aktera boja i dimenziju neminovnog konkretnog čina u antropološkoj ravni. Miloševu junačko samozrtvovanje i Lazarevo opredeljenje za carstvo nebesko mogu se sagledati i kao svojevrsni ritualni postupci čiji se pravi učinak ogleda u promeni njihovog statusa. Nakon boja oni dobijaju nova statusna obeležja koja ih čine posebnim u čitavoj galeriji kosovskih junaka. Ritualne karakteristike ovog procesa preobražaja pretpostavljaju i određena pravila prelaza iz jednog statusa u drugi. Njihov konačni status u narodnom predanju može biti polazište sagledavanja ovog ritualnog procesa i određivanja njihovih početnih statusa definisanih socijalnom i kulturnom realnošću.

Lik Miloša Obilića prema pridodatim osnovnim obeležjima i atributima zauzima centralno mesto u transponovanoj mitskoj slici kosovskog boja. Njegovo junaštvo i učinjen podvig uslovlili su i njegovu inicijaciju u poseban status. U kontekstu oživljenih paganskih predstava, glorifikacija njegovog junaštva ostvarena je prema poznatom mitskom obrascu deifikacije. Čitav krug tema i atributa kojima se nastojala osvetliti njegova posebnost motivirana je njegovim dovodenjem u vezu sa nekim višim entitetom. Već svojim dolaskom na svet on nosi određeno obeležje. Nakon rođenja njega će podojiti vila i time inicirati u mitski svet natprirodni. Ispoljavanje neobične snage u podvizima tokom života daje njegovom liku potreban paganski sadržaj potreban za njegovu konačnu deifikaciju. U tom smislu se i Miloševi božanski prerogativi i mogu razumeti kao priprema i nagoveštaj njegovog konačnog junačkog čina. Pagansko božanstvo koje prisijava iz njegovog lika konačna je potvrda njegovog novog statusa. Međutim, ovo najviše, statusno obeležje izraženo božanskim odlikama pokazuje se kao konačni rezultat određenog iskušenja kome je junak prethodno bio izložen. U tom ključnom, prelaznom periodu Miloš je, kako ističe tradicija, optužen za izdajstvo. Ovaj postupak omalovažavanja i sramoćenja ukazuje, zapravo, na snižavanje njegovog statusa znatno ispod nivoa statusnih obeležja pojedinačnog određenja. Utvrđujući taj početni ritualni status možemo konstatovati, prema važećim pravilima obreda prelaza, da najveći junak Kosovskog boja nije podicao iz najviših vlastelinskih krugova. Miloš je pripadao znatno nižem i narodu bližem društvenom sloju

koji se u ovom boju moralno i vojnički potvrdio. Razlika između njegovog mitskog i realnog društvenog statusa ukazuje, dakle i na osnovu karakteristike njegovog ritualnog preobražaja u biće najviših božanskih odlika. Mitska glorifikacija kao potvrda učinjenog podviga je i tradicijska verifikacija zasluženog statusnog progrediranja. Čin samozrtvovanja kao način ritualnog prolaženja kroz smrt još jače i sugestivnije utemeljuje njegov novi deifikovani status.

Božanske visine u narodnom predanju doseže i Knez Lazar. Njegov konačni ritualni status ovenčan je carskom krunom i svetačkim oreolom. Lazarevo početni ritualni položaj je određen kneževskim statusom. Razlika između njegovih realnih kneževskih statusnih obeležja i carskih prerogativa izraženih u njegovoj preobraženoj slici poznatoj u narodnom predanju ukazuje na »rad« istih pravila obrednog prelaza. Naime, pre nego što će dobiti titulu najviše ovozemaljske vlasti, ali i duhovni status sveca kao najviše sakralno priznanje zvanične crkvene hijerarhije, Knez Lazar će biti izložen iskušenju lakovernosti, ali i nemogućnošću opredeljenja između Miloša i Vuka Brankovića. On ne može da jasno razluči iz njihovih reči istinu od laži, optužbe za izdajstvo od stvarnog neverstva. Lazareva neizvesnost dramatičizovana u antropološkoj ravni pokazuje, zapravo, simboliku njegovog neodređenog položaja neposredno pre velikog boja. Ujedno ovom simbolikom se ukazuje na njegov realni položaj između života i smrti, ovog i onog sveta, carstva zemaljskog i carstva nebeskog. Ovu neodređenost svog položaja, Lazar prevazilazi opredeljenjem za carstvo nebesko koje mu je i otvorilo put ka dobijanju najvišeg svetovnog i svetog statusa. Imajući, dakle, u vidu prvenstveno ovaj prelazni položaj i stanje neodređenosti u vreme donošenja presudne odluke nastojaćemo sagledati ovaj čin u njegovoj istorijskoj i društvenoj realnosti.

Naime, carstvo nebesko nije samo izraz jednog deklarativnog i pesimističkog opredeljenja presudnog za konačni ishod bitke, kako je to protumačeno u narodnom predanju, već je ovakva odluka motivirana i sasvim određenim društvenim, pravnim i religijskim normama tadašnjeg života. Već samim činom opredeljenja ističe se značaj slobodnog, individualnog izbora i preuzimanje odgovornosti za presudni postupak koji određuje životni ishod. Ovakav izbor nije prinudan, već rezultat unutrašnje slobode na kojoj se i zasniva realna moć vere u ostvarivanju čuda. U ravni tog slobodnog ličnog opredeljenja za carstvo nebesko prepoznajemo njihovu ovozemaljsku i društvenu uslovljenost, odnosno poštovanje postojećih pravila i njihovo dosledno pridržavanje. Postavlja se, dakle, pitanje šta ovakvo opredeljenje znači prema tada važećim društvenim zakonima?

Postignuća »Carstva nebeskog u onom budućem veku« je, kako stoji u Dušanovom Zakoniku, konačni cilj pridržavanja zakona, etičkih normi i pravoslavne hrišćanske vere. Ovaj cilj se postiže tek nakon izvršavanja osnovnih hrišćanskih dužnosti i zadataka odbrane zakona i države. Ugrožavajući državni suverenitet, neprijateljske sile su upravo jedno takvo iskušenje koje aktualizuje postojeće norme. Izvršavanje ovih zakonskih obaveza podrazumeva i etički princip koji vrednuje i sam život. Vredan

je, prema ovim kriterijumima, samo dobar život, odnosno takav život koji je dostojan čoveka. Kao i kod Sokrata koji smatra da je dostojan onaj život koji je ispunjen izvesnim dobrima, težnjom ka usavršavanju i poštovanjem državnih zakona, i Lazareva odluka je prvenstveno čin poštovanja važećeg Zakonika koji usavršavanje i ostvarenje dobra definiše mogućnošću postignuća carstva nebeskog. U tom smislu su i tumačenja koja ističu opredeljenje Lazara za carstvo nebesko kao sudbinsku odluku prihvatanja neminovnog poraza, mitski pojednostavljena jer gube iz vida osnovni etički kontekst važećeg Zakonika koga se pridržavao i Knez koji je poveo srpsku vojsku u otudni boj. Lazarevo opredeljenje, dakle, samo aktualizuje mogućnost postignuća carstva nebeskog, ali tek nakon izvršavanja osnovnih obaveza predviđenih važećim Zakonikom. Izvršavanje ovih dužnosti ne implicira ni pobedu ni poraz, već ishod bitke relativizira u kontekstu samog poštenog učešća u boju. Prema srpskom viteškom kodeksu, aktivnim i neposrednim učešćem u borbi potvrđuje se vrednost samog života. Zato je i doseganje carstva nebeskog kao transcendiranja u duhovno, onozemaljsko uslovljeno iskustvom ovozemaljskog života. Stiči u obećano nebesko carstvo pretpostavlja prelazanje ovozemaljskog puta životne neizvesnosti dramatičizovane prihvaćenim izazovom borbe. Smisao Lazarevog opredeljenja nije, dakle, odricanje od carstva zemaljskog, već težnja za carstvom nebeskim. Ovaj aspekt Lazarevog opredeljenja sačuvan je u narodnoj tradiciji koja ga i predstavlja kao velikog junaka izraženih svetovnih viteških obeležja. Lazareva slika uobličena u predanju ujedno je i promocija samih životnih principa u jedan novi viši status.

Međutim, uporedo sa ovom slikom u narednoj tradiciji formirana je u kulturnim spisima, kako je pokazao Rade Mihaljčić, i njegova sasvim drugačija predstava. Njegova odluka za carstvo nebesko shvaćena je kao izričito opredeljenje za žrtvovanje i smrt. Iz ovakvog tumačenja i proističe njegov lik velikog mučenika i stradalnika čije je isticanje bilo bitna komponenta njegove promocije u status sveca. Crkvena sakralizacija smrti je tako Lazaru otvorila vrata nebeskog carstva. Međutim, iz aspekta narodnog predanja, čini se, da je opredeljujući se za učešće u boju i njegovu neizvesnost on već stigao u obećano carstvo.

Sadržaji mita i legende o Kosovu postali su jedan od važnih činilaca nacionalnog identiteta. U celokupnom ovom predanju i tops carstva nebeskog se iskazuje kao mesto utemeljenja duhovne vertikalne celokupne srpske tradicije. Iz vekovne tame ropstva prosijavala je istina ovog predanja čija je simbolika čuvala njegovu veliku tajnu nesvodljivu na jednoznačne poruke. Dubina ovog zagonetnog i tajnovitog sadržaja pokazivala se uvek većom od njenog poznatog i racionalno dokučivog aspekta. Nepoznato u njemu bilo je objašnivo samo tajnom. Iza priče ne krije se uvek jednostavna istina. Predstava o velikom porazu pokazala se kao radno mesto ideje o mogućnosti njegovog duhovnog prevazilaženja. Poraz je otvorio vrata nebeskog carstva kao simbol duhovnog lapa u čijoj realnosti se i iskazala mogućnost spasenja. Opredeljenje za ovo carstvo je projekat tog duhovnog spasenja po kome se iz života može poneti samo ono što se i nesebično daruje: žrtvovanje života je uslov njegovog produžavanja.

Iako su u tumačenju Kosovskog boja, kako smo pomenili, došla do izražaja dva dominantna načina mišljenja hrišćansko i pagansko, njihova sinteza je u temelju jedne nove duhovnosti. Predstava o porazu isticala je početak vekovnog ropstva u kome je stvaran duhovni supstrat opredeljenja za slobodu ostvarenu novim statusom sopstvene državne samostalnosti.

Iz sugestivne predstave presudnosti poraza prosijala je utopijska snaga kolektivne imaginacije. Pokrenute radi opstanka, ove snage su svoju delotvornost i započele kao mogućnost samoobnove nacionalnog bića i njegove istorijske potvrde. Mit je postao okosnica jedne duhovne tradicije na čiji kalem počinje ponovo da se namotava nit prekinutog nacionalnog identiteta. Ovaj smer obnove je postao etički putokaz srpskom narodu u njegovoj vekovnoj težnji ka slobodi.